

נחלקו התנאים במשנה בשאלה איך עבד כנעני יכול להשתחרר, ר"מ סובר שע"י נתינת כסף ע"י אחרים, ובשטר הוא יכול ע"י עצמו. וחכמים סוברים שגם בשטר יכול ע"י אחרים. הגמרא מבררת את דברי רבי מאיר וחכמים ע"י מחלוקת בסוגיא דומה (שם כג.):

וקונה את עצמו בכסף כו'. בכסף ע"י אחרים אין, אבל לא על ידי עצמו, במאי עסקינן? אילימא שלא מדעתו, מכדי שמענא ליה לר' מאיר, דאמר: **חוב הוא לעבד שיצא מיד רבו לחירות, ותנינא: זכין לאדם שלא בפניו, ואין חבין לו אלא בפניו!**... וחכמים אומרים: בכסף ע"י עצמו. בכסף ע"י עצמו אין, ע"י אחרים לא, אמאי? נהי נמי דשלא מדעתו, מכדי שמענא להו לרבנן, דאמרי: **זכות הוא שיצא מתחת יד רבו לחירות, ותנינא: זכין לאדם שלא בפניו, ואין חבין לו אלא בפניו!**

הגמרא בהוה אמינא מביאה מחלוקת בין רבי מאיר לחכמים, האם אפשר לשחרר את העבד הכנעני בעל כרחו? לפי שיטת רבי מאיר, חוב הוא לעבד שיצא מתחת רבו, ולכן אמרין שאין חבין לאדם שלא בפניו. לעומת זאת חכמים סוברים שזכות היא לעבד לצאת מתחת רבו, ולכן זכין לאדם שלא בפניו.

ויש לעיין ביסוד ושורש המחלוקת בין רבי מאיר לחכמים.

אליבא דרבי מאיר שאין זכין לעבד כנעני ואין משחררים אותו שלא בפניו מפני ששחרור מהאדון הוא חוב לעבד. יש להקשות, מדוע התורה משחררת את העבד במידה והאדון פגע בראשי אברים של העבד הכנעני? כגון ששבר את שינו או סימא את עינו וכו' הרי שחרור מוסיף חטא על פשע! וכך מובא בספר תורת אהרן (עמ' 120 בהערה למטה):

שמעתי בשם אדמו"ר מקאצק זצלה"ה שהקשה לר"מ דסובר דחוב הוא לעבד שיוצא לחרות, אמאי? אמרה תורה דעבד יוצא בשן ועין והיינו כיון שהכה עינו קנסינן ל' ועבדינן ניחא לעבד שיצא לחירות! והא אדברא עוד מוסיפין לו צער על צערו לא די שהכה עינו עוד יוציאו אותו לחירות אשר חוב הוא לו?!

אליבא דחכמים, שזכין לעבד שלא בפניו, ולכן יכולים לשחררו בשטר גם ללא דעתו. ביארו הראשונים (רי"ף, רמב"ן ועוד), שכל זה בשעה שזה לא בפניו, אך אם עומד וצווח אזי אין גטו גט שחרור. אך הרשב"א חולק על הראשונים ומביא חידוש נפלא, וזה לשונו (ד"ה ולענין):

וכן דעת הרמב"ן נר"ו דשטר ע"י אחרים משום דזכין לאדם שלא בפניו הוא ולא אמרו זכין לאדם שלא בפניו אלא כששמע ואמר רוצה אני אבל בצווח לא, וקשיא לי דהא בשמעתא דא"ר אלעזר אמרנו לר"מ כו' דבפ"ק דגיטין, משמע לכאורה דלרבנן אפי' בע"כ נמי דהא אמר להו ר"מ מה תשיבוני על התרומה שאלו עבד כהן שברח אוכל בתרומה וזה אינו אוכל וכי תימרו כתב לי' גיטא וזריק לי' עריק ושביק לי' דאלמא משמע דיכול הוא לפסולו מן התרומה בע"כ בשטר ע"י אחרים דאי לא אף זה אוכל הוא בתרומה דאי בעי צווח ואמר דלא ניחא לי' דלזכי ליה האי בשטר שחרוריה, ואי לאו דמסתפינא אמינא דהכא אפילו בעל כרחו נמי ומתנת ממון שאני דלאו זכות גמור הוא ואדברא חוב מצד עצמו דכתיב ושואב מתנתו יחיה, אלא מיהו מצד שנפשו של אדם מחמדתן קרי' ליה זכות ואף על פי שהוא מצד עצמו חובה זכין לו שלא בפניו אבל גט שחרור דזכות גמור הוא ומתירו בבת חורין ומכניסו לכלל מצות כישראל זכין לו מ"מ ואפי' עומד וצווח בטלה דעתו אצל כל אדם.

בספר תורת אהרן שהזכרנו לעיל מובא חילוק בין שיטת 'זכין' בשחרור העבד הכנעני לבין שיטת 'חבין' בשחרור העבד (שם):

ותירץ דהנה אליבא דאמת אין **זכות** וטובה גדולה יותר ממה **שיוצא לחירות ונכנס תחת כנפי השכינה ונתחייב במצות כישראל. רק העבד לפי דעתו שמשוקע בהעבדות ודומה לו שחוב הוא לו**, ולכן שם בגיטין שצריכין אנו לבוא שיהי' העבד רוצה לזכות בעצמו וע"ז אמר ר"מ שהעבד לפי דעתו ודאי לא רצה לזכות בעצמו כיון שדומה לו **לחוב**, רק בשן ועין אמרה תורה דכיון שהכה שינו נעשה לו הטובה שיצא לחירות ואף שהעבד צעק יצעק מה שמוסיפין לו על צערו לא משגיחין ב' ומוציאין אותו לחירות ואחר שיוצא לחירות וטועם טעם ישראל אז מכיר בטובת הב"ד שעשו לו שנעשה גר ונתחייב במצות.

כלומר, מהצד החיצוני העבד רוצה להיות משוקע בתאוה החומרית, אך באמת בפנימיות הוא יכול לצאת ולהיות גר צדק ולהתחיל את חייו מחדש. הזכות היא להיכנס תחת כנפי השכינה כגר צדק, החובה היא להתחייב במצוות מתוך מקום משוקע בחומריות. אליבא דרבי מאיר שאומר 'חבין' בנידון, בודאי מודה שהתורה מגדירה לעבד את יציאתו בשן ועין- טובה בעל כרחו, בבחינת זכתה לו התורה (ועוד עניין שיש פגם באדון ולכן העב יוצא ממנו).

גר צדק שהתגיייר הוא כתינוק שנוול, ממש כבריאה חדשה. נראה לענ"ד שמחלוקת רבי מאיר וחכמים נוגעת בשורשי מחלוקת בית שמאי ובית הלל האם 'נוח לו לאדם שלא נברא משנברא' או 'נוח לו לאדם שנברא משלא נברא' (עיי' עירובין יג:) וביארו התוס' (ד"ה נוח) שמדובר בסתם אנשים, אך בצדיק בודאי שנוח לו שנברא. אולי רבי מאיר מסתכל על העבד הכנעני ואומר לו נוח לך שלא תברא, כלומר, אל תהיה כיצירה חדשה. משום שזוהי חובה להיות גר צדק ולא לקיים את המצוות. אך חכמים הולכים בשיטת ב"ה וסוברים שנוח לו לאדם שנברא משלא נברא, כלומר זכות היא לעבד הכנעני לצאת ולהסתופף תחת השכינה.